

Україна і СВІТ

вступ до історії
та громадянської
освіти

Марина КАФТАН, Ірина КОСТЮК, Ксенія НОВІКОВА

УКРАЇНА І СВІТ: вступ до історії та громадянської освіти

Навчальні матеріали для пілотування
у 6 класах експериментальних закладів
загальної середньої освіти

Урок 19

Київ · Світич · 2022

§ 19. Заселення Землі людьми

Як давні люди освоювали простір?

Після ознайомлення з матеріалами параграфа й виконання завдань ти зможеш:

- розповідати, як і коли давні люди розселилися по Землі;
- називати періоди, на які дослідники поділяють первісну історію людства;
- пояснювати, як пов'язані освоєння простору та перехід до осілого способу життя;
- знаходити на карті місця найдавніших поселень на території України.

1. Розселення давніх людей у світі та на території сучасної України

1. Згадай карту розселення людей (§ 3). Скільки часу знадобилося людям, щоб заселити всі континенти?

2. Що таке археологічна культура? Що археологи знаходять під час розкопок?

Колись давні люди жили в Африці й не бачили нічого за її межами. Вони не те щоб не цікавилися навколишнім світом, а не мали жодної потреби виходити за межі свого континенту. В Африці було тепло і вдосталь їжі. Так минули перші 5–6 мільйонів років людської історії.

Приблизно 2 мільйони років тому представники виду *Homo erectus* ("Людина прямоходяча") рушили на північ, у напрямку Європи. Вони не були схожими на сучасних людей і не стали нашими предками, але оселилися на землях, де ми живемо тепер. Близько 1 мільйона років тому "Людина прямоходяча" дісталася території сучасної України. На той час це була одна з небагатьох земель Євразії, не вкрита льодом та снігом. Тут

росли кедр, ялини, сосни, жили сибірські носороги, печерні леви та ведмеді, мамонти, бізони та гігантські олені.

Прадавні люди розселялися по Землі повільно, але впевнено: пішки долали степи та гори. Хоча човнів не існувало на той час, люди все ж заселяли острови й материки, використовуючи замерзлі протоки, падіння рівня моря.

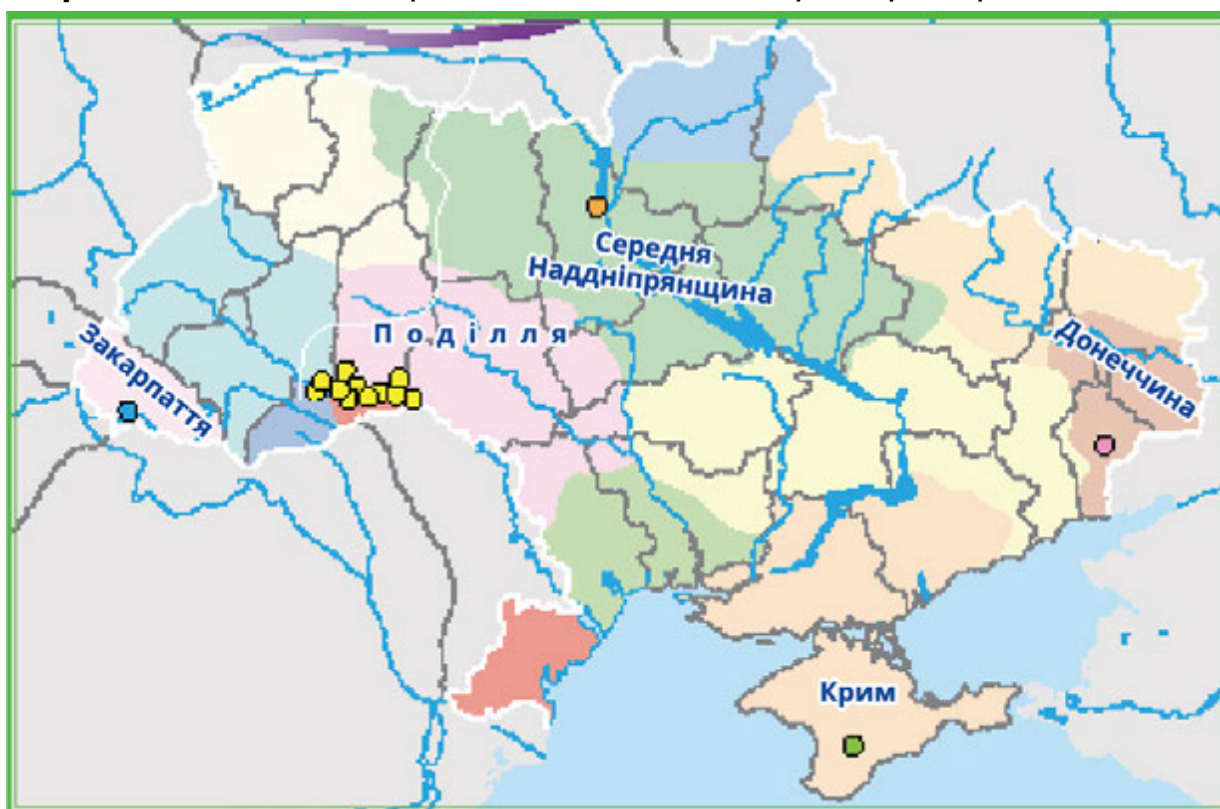
На територію сучасної України перші люди прийшли з Балканського півострова та із Закавказзя. Таких хвиль переселень відтоді було дуже багато. Люди селилися уздовж річок (на берегах Дніпра, Дністра), у лісах, печерах (у Кримських горах). Археологи відкрили багато місць, де протягом століть і навіть тисячоліть жили прадавні люди на наших землях. Найвідомішими серед них є кілька стоянок.

Назва	Вік поселення
Королевська (Закарпаття)	– до 1 млн років тому
Лука-Врублівецька (берег Дністра, Хмельницька обл.)	– від 400–300 тис. років тому до 4–3 тис. років до н. е.
Киїк-Коба (Крим), найдавніше поселення неандертальців на території України	– близько 60 тис. років тому
Кирилівська (Київ)	– понад 20 тис. років тому
Амвросіївська (Донецька обл.)	– близько 18–19 тис. років тому

3. Спираючись на **карту 1**, склади розповідь про те, які археологічні культури виявили історики й історикині на території України. Використовуй у розповіді назви сучасних регіонів, сторін світу та вказівки "лівіше", "правіше", "вище", "нижче".

4. За допомогою сервісу *Google Maps* знайди печеру Киїк-Коба в Криму. Проклади від неї піший маршрут до долини Неандерталь у Німеччині, де археологи знайшли стоянку давніх людей. Перевір у сервісі, скільки днів потрібно йти, щоб дістатися туди.

Карта 1. Поселення прадавніх людей на території України

Межа останнього зледеніння	СТОЯНКИ
Сучасний кордон України	Королевська
	Лука-Врублівецька
	Киїк-Коба
	Кирилівська
	Амвросіївська

Науковці поділяють давню історію на періоди відповідно до того, з якого матеріалу здебільшого люди виготовляли знаряддя праці в ті часи.

У назвах періодів кам'яної доби використано давнє грецьке слово *lithos*, яке означає "камінь". Це пов'язане з тим, що археологи знаходили залишки кам'яних знарядь праці. Назви палеоліт, мезоліт, неоліт містять

також грецькі слова *palaios* (*палео*) — “давній”, *mesos* (*мезо*) — “середній”, *neos* (*нео*) — “новий”. У назві періоду енеоліт науковці використали латинське слово *aeneus* — “мідний” і *lithos*. Це перехідний час, поєднання кам’яної та мідної доби.

Таблиця 1. Періодизація первісної історії людства

Назва доби	Назва періоду	Часовий проміжок
Кам’яна доба	нижній палеоліт	2 млн рр. тому — 100 тис. рр. тому
	середній палеоліт	100–40 тис. рр. тому
	верхній палеоліт	40–15 тис. рр. тому
	мезоліт	15–8 тис. рр. тому
	неоліт	8–5,5 тис. рр. тому
	енеоліт	5,5–4,5 тис. рр. тому
Бронзова доба	3,5–3 тис. рр. до н. е. — 1 тис. рр. до н. е.	
Залізна доба	початок I тисячоліття до н. е. — наш час	

5. Використовуючи **таблицю 1**, визнач, до яких періодів належать стоянки, знайдені на території України (**карта 1**). Як ти гадаєш, чи це всі можливі місця проживання людей у давнину на території сучасної України? Чому ти так вважаєш?

2. Життя первісних людей

Через приблизно півтора мільйона років після “Людини прямоходячої” (орієнтовно 400 тисяч років тому) з Африки вийшов ще один вид людей. Він потім розділювався на неандертальців та денісівців (названі так за місцем, де вперше знайшли їхні рештки, — долина

Неандерталь у Німеччині та Денисова печера в Алтайському краї на території Росії).

Неандертальці навчилися добувати вогонь і ховатися від холоду в печерах, виготовляти кам'яні інструменти та малювати. Зовнішнім виглядом вони нагадували сучасних людей, але були нижчі та кремезніші. Вчені припускають, що представники цього виду могли говорити, бо мали відповідну будову голосового апарата.

6. Розглянь **джерело 1**, у якому наведені реконструкції неандертальців. Чи можеш ти визначити відмінності між представниками цього виду та сучасною людиною. Про що це свідчить?

Джерело 1. Зовнішній вигляд неандертальців

А. Реконструкція дорослого неандертальця та дитини, зроблена на основі археологічної знахідки людської стоянки, що існувала близько 70 тис. років тому в південно-західній Франції. Експозиція знаходиться в Національному музеї доісторичної епохи в Ле-Езі-де-Таяк-Сіреї, Франція

Б. Реконструкція неандертальців, представлена в Неандертальському музеї в Меттманні, Німеччина

Еволюція тривала, і в Африці розвинувся новий вид — *Homo sapiens* ("Людина розумна"). Його ще називають кроманьйонцями, оскільки дослідники вперше знайшли залишки цих людей (з часів верхнього палеоліту) в печері Кро-Маньйон у Франції. До цього виду належать сучасні люди.

Гомо сапієнси, на думку більшості вчених, вийшли з Африки 60–70 тисяч років тому й зіштовхнулися з неандертальцями та денісівцями. Приблизно 40 тисяч років тому обидва ці види зникли. Донедавна вчені вважали, що "Люди розумні" або винищили їх, або витіснили зі зручних для проживання територій. Але нові дослідження показали, що впродовж багатьох тисячоліть ці види співіснували, мали спільних дітей і в сучасних людях є 1–5 % ДНК (спадкової інформації) неандертальців і денісівців.

Цікавий факт

Про те, що сучасні люди не є на 100 % гомо сапієнсами, стало відомо нещодавно завдяки відкриттям палеогенетиків. Шведський науковець Сванте Паабо розробив методи аналізу та відновлення стародавньої молекули ДНК. Вони дали змогу вченому та його команді розшифрувати ДНК неандертальців і порівняти її з генами "Людини розумної". За це у 2022 році Сванте Паабо отримав Нобелівську премію з фізіології та медицини.

Зараз багато вчених намагаються дослідити, як наявність ДНК інших видів у сучасних людях впливає на них. З'ясували, наприклад, що гени неандертальців роблять нас чутливішими до болю та алергії, завдяки їм дехто з нас має світлішу шкіру, схильну обгорати на сонці. Дослідження тривають, і попереду ще чимало відкриттів.

Однією з важливих відмінностей між неандертальцями та гомо сапієнсами було їхнє меню. Судячи з археологічних знахідок, неандертальці їли тільки доступні їм харчі. Одні групи споживали переважно рослинну їжу, інші — м'ясо, деякі ласували морепродуктами або грибами. Натомість "Люди розумні" не задовольнялися тим, що було доступне, а йшли за улюбленою їжею: наприклад, переслідували тварин на шляху їхньої міграції.

Більшу частину своєї історії давні люди полювали, рибалили або збирали рослини, ягоди, горіхи, гриби, тобто брали їжу від природи. Такий тип господарювання називають **привласнювальним**. Однак поступово людей ставало більше, а ресурсів — менше. Тому довелося вирощувати продукти для їжі, дбати про поновлення запасів, тобто вести **відтворювальне** господарство.

Джерело 2. Ізраїльський дослідник Юваль Ной Харарі про історію одомашнення пшениці

“Приблизно до 10 тисяч років тому ці примати (гомо сапієнси) вели доволі комфортабельне життя мисливців та збирачів, але потім почали докладати дедалі більше зусиль для вирощування пшениці. Не минуло й двох тисячоліть, як людям у багатьох частинах світу майже не залишилось інших занять, як з ранку до вечора піклуватися про пшеницю. А це було нелегко. Пшениця виявилася рослиною вибагливою. Вона не любила великого та дрібного каміння, тому розумні (гомо сапієнси) надривали собі спини, розчищаючи поля. (...) Вона була беззахисною проти інших живих організмів, які любили її їсти, від кроликів до сарани, тому землеробам доводилось її боронити та захищати. Нарешті, пшениця вимагала багато вологи, тому люди змушені були тягати воду зі струмків та потічків для її поливання. (...)

(...) Більш того, розв'язання нових сільськогосподарських завдань вимагало так багато часу, що люди були змушені постійно мешкати неподалік від своїх пшеничних полів. Це геть змінило їхній спосіб життя. Не ми одомашнили пшеницю. Це вона одомашнила нас”.

7. Чи погоджуєшся ти з думкою автора **джерела 2**? Що для тебе виявилось несподіваним у тексті?

8. Поміркуй над тим, які іще одомашнені рослини або тварини могли підпорядкувати собі людину, тобто змінити її спосіб життя.

9. Постав два-три запитання до тексту.

Перейшовши до осілого способу життя, люди почали змінювати природу у зв'язку з потребами сільського господарства. Вони вирубували ліси під посіви, влаштовували іригаційні (поливні) системи.

Оскільки вже не треба було постійно пересуватися з місця на місце, у сім'ях почало народжуватися більше дітей. Населення зростало, тому збільшувалася потреба в їжі. Хоча народи вже були осілими, окремим групам людей все ж доводилося освоювати нові землі. Пошуки ресурсів для життя також стали причиною географічних відкриттів у XV–XVII ст.

Підсумкові запитання і завдання

1. Чому Африку називають колыскою людства? Чому, на твій погляд, первісні люди усіх видів не залишилися жити в Африці?

2. Якими шляхами люди освоювали простір Землі? Що їм допомагало, а що уповільнювало їхнє просування?

3. На які періоди історики поділяють давню історію людства? Чому ці періоди так назвали?

4. У чому полягає різниця між привласнювальним та відтворювальним господарствами? Наведи приклади.

5. Пригадай, що таке неолітична (сільськогосподарська) революція. Коли вона відбувалася? Де знаходиться регіон, який називають Родючий Півмісяць? Які нові факти про сільськогосподарську революцію ти можеш навести?

6. Як пов'язані давня історія людей та освоєння простору? Чому, на твою думку, території Африки та Євразії стали найбільш заселеними в доісторичний період?

Домашнє завдання

1. Підготуй повідомлення про одну з давніх стоянок на території України. Які додаткові матеріали тобі потрібні для розповіді? Дослідження яких груп учених можна використати для підготовки повідомлення?
